

Soziolinguistika Egunak

José Luis Alvarez Enparantza
«Txillardegi»

Irtenbide eta Desbide

Agur, lankide eta adiskideok!

Orain dela gutxi, oso gutxi, joan den abenduan preseski, Flandrian gertatutako pasadizu adierazgarri bat kontatuz hasiko naiz: astebete han Deprez eta Wynants irakasleekin pasa ondoren, Antwerpen-go geltokira joan nintzen tren hartzera. Amsterdam-Paris internazionala hartu behar nuen, eta (beharrik!) Kas Deprez-ek lagundu ninduen. Andenean zai geundelarik, ohar bat jakin-erazi dute nederlanderaz. Eta bidaiariak beste norapait abiatu dira. Deprez-ek itzuli dit mezua frantsesera, eta beste anden batera joan gara. Antwerpen Flandrian dago, eta lurretasunezko eskubideak dagozkie nederlanderari. Frantsesa ez da ezertarako erabiltzen; ezta Parisa (eta Walonian barrena) doan tren iragartzeko ere...

Baina, goazen aurrera, 1965an ezagutu nuen nik Antwerpen, Marcellin frantses ministroak Iparraldetik eta Frintziatik bota ninduenean. Flandretar andere xahar baten etxean «ostatatu» nintzen, Eneko Irigarai eta Federiko Kruttwg iheskideekin; eta andere hark sekulakoak botatzen zituen flandretarren kontra. Goizetan berak erosten zuen «Le Matin» egunkaria irakurtzen genuen (30.000 ale, omen, Belgikako «franskillon»en artean saldua); eta egunkari hura, osoki frantsesez idatzia, Antwerpenen argitaratzen zen oraindik...

Leuven-en, bestalde, eta urte beretan, frantsesez ikas zitekeen. Hementxe daude karrera han egindako euskaldun batzu: Donostiako Udaltxeko zinegotzia den Xabier Agirre «izaztarra», esate baterako, EAkoa gaur. Lobainako Unibertsitate famatua oraindik ez zen erroitik nederlandartu.

Eta are egoera txarragoa ezagutu zuten flandretarrek. 1932an, lehengo hizkuntz-lege hertsia onartu zirenean, oraindik ere, Flandrian, frantsesez eramaten ziren 128 eskola publiko eta 101 pribatu, «libres» frantsesez esatekotan.

Flandretarrak, zinez, irauli egin dute hizkuntzaren egoera. Eta hori nabarmen dago: neronek ere, Belgikatik 19 urte etorri naizelarik, alde gaitza senditzen dut han. Flandrian batez ere.

Zein izan da flandretarren iskilu izkutua: lurraldetasuna. Ez hori bakarrik, jakina: ekonomiaren alorrean, batera gertatu dira Waloniaren krisia eta Flandiaren gorakada. Bai.

Baina flandretarrak izan dira lurraldetasunaren beharraz jabetu diren lehenengoak.

Lurraldetasuna/Pertsonatasuna

«Principio de territorialidad»/«Principio de personalidad», erd... Glotopolitikaren bi oinarriak. Ez elkarren aurka kontrajarriak. Baina bai *elkarren aurkakoak ondorio soziolinguistikoei buruz.*

Estatu baten hizkuntz arazoa *lurraldetasunaren* arauera bideratzen denean, benetako *mugak* sortzen dira barruan (hizkuntzaren mailan behintzat, edo hizkuntzaren mailan bakarrik), benetako *federalismoa sortzen da maila horretan, benetako auto-gobernua*, eta eskubideak (edo legetasunak) *lurraldeari* dagozkio, eta ez bertan bizi diren pertsonen. Beste hitz batez, eskubideak *lurraldeari* datzekio; eta pertsonak ezin ditzake berarekin *lurraldetik eraman*. Adibide pare bat: Belgika, Suitza.

Estatu baten hizkuntz arazoa *pertsonatasunaren* arauera bideratzen denean, *ez dago* barne *mugarik* (Estatu osoan, gutxitan; edo pertsonatasunaren arauera gidatzen diren eskualdeetan), eta eskubideak *pertsonari* dagozkio; eta pertsonarekin batera mogitzen dira batera eta bestera, dibortzatzeko edo botoa emateko eskubideak bezala. Adibide pare bat: Belgika barruan, Brusela; eta Suomi barruan, Helsinki.

Hots, esperientzia egina dago behin eta berriz: *lurraldetasunak* hizkuntza «txiki»en *iraupena* segurtatzen du; *pertsonatasunak*, aldiz, hizkuntza «txiki»en *iresketa eta asimilazioa* legezkatzen ditu.

Eskubide pertsonalen azpitik, esan beharrik ez, *glotofagia* bideratzen da, eta ez besterik.

Quebec-tarrek esan ohi duten bezala: «hors la territorialité point de salut». Eta bide beretik Laponce-k: «la neutralité n'est pas neutre; elle favorise la langue dominante» (Langue et Territoire, 146).

Bide beretik jokutzen dute hizkuntza zinez gorde nahi duten guztiak: eslobeniarrek (autojestioari dagozkion ñabarduretatik at), quebecarrek, suitzarrek, ahal duten guztiak. Ilaran azkenekoak, dakigunez bederen, Ukraina eta Bielorrusia dira (errusiarren lehengusu «txikiak»); eta bide beretik bide datoz Estonia, Letonia, Georgia eta Armenia.

Zergatik? Jean Laponce aipatuko dut berriro, pasarte hauek euskaltzale guztiak zehazki ezagutu behar luketen «Langue et Territoire» liburua kopiaturaz: «*La reconnaissance de droits linguistiques purement individuels (du type: chacun parle la langue de son choix) n'est, et ne saurait*

être, qu'une reconnaissance du statu quo, donc de l'asymétrie s'il y a asymétrie. Une telle reconnaissance n'est généralement qu'une forme déguisée ou involontaire d'assimilation... Si l'on cherche à protéger une langue minoritaire, non pas par des droits individuels inefficaces, mais par des droits de groupe, on est amené, presque nécessairement, à envisager des droits territoriaux» (Laponce, 148).

Eta beste punto batean: *«le chevauchement des langues est toujours à l'avantage de la langue dominante»*, 166.

Normala da, hitz batez, hizkuntza nagusia inposatu nahi duen gobernuak, «askatasuna»ren alde agertzea; edo, teknikoki, eskubide «pertsonalen» alde mintzatzea. Ez da normala (ez da normala, berriz diot, hitzak ongi azpimarratuz) hizkuntza ahulak defenditu nahian pertsonatasunaren alde agertzea edo legezkatzea. Ez da normala herriari irtenbiderik ez duen bide bat goitik proposatzea. Ez da zuzena. Ez da bidezkoa. Pertsonatasunak (eta areago eskubide pertsonalak baino beherago dauden legetasunek) hizkuntza ahulen edo «minorizatu»en suntsierara daramalako.

Flandretarrek aspaldidanik utzi zuten alde batera, esate baterako, eskolako hizkuntza gurasoei omen dagokien eskubidea. Salamancan gurasoek ez dute eskubide hori, Limogesen ere ez; eta Ginebran eta Antwerpenen ere ez. Suitzar frantsesek eta flandretarrek ongi ulertu dute; eta ez dute amore ematen. Salamancan edo Limogesen amore ematen ez den bezala... Quebec-en ere ez, jakina.

Khruschefek, 1959an, soziolinguistika apur bat jakinik, aspaldidanik legezkatu zuen «gurasoen askatasun» hori: geroztik, gurasoek hautatzen dute seme-alaben ikas-hizkuntza; lehenengo eskolaren ondoren, jakina. Eta askok eta askok errusiera «hautatu» dute. Hots, Gorbachofen-en irekialdia baliatuz, gurasoen «eskubide demokratiko» horretan kontra agertzen dira aste hauetan bai estoniarrek, bai letoniarrek, bai ukrainiarrek, eta bai gloptopolitikaz zerbait dakiten abertzale guztiak. Errusiar konserbadoreak *min-tzo dira gaur lurraldetasunaren kontra eta eskubide pertsonalen alde.*

Lurraldetasuna *hizkuntz-mugetan* funtsatzen da, eta nahaste-borrasteen ukaeran. Hizkuntzen alorrean, ekonomiaren alorrean bezala, oihaneko legeak indartsuenaren *inposaketara darama; eta ez inolako orekatasunera.*

Lurraldetasuna da gure helburua beraz; eta ezin izan daiteke besterik. Garaia da euskararentzat lurraldetasunetik at «soluzioak» (??) proposatzen dituzten *guztiak*, ausarki salatzeke.

Azpimarragarria de honi buruz Canada-ko frantsesen jokabidea. Quebec-en, jakina denez, flandretarren bidea hautatu dute: lurraldetasun hertsia, are maila pribatuan ere. Berdoodt-ek ongi dionez, gainerakoa «galdutzat» ematen dute frantses hizkuntzarentzat. Eta «Acadia»tarrak (Nouveau-Brunswick, Nouvelle-Ecosse eta Prince Edouard probintzietan) «11. Probintzia» sortzeko projektua abiatu dute, bertan lurraldetasun hertsia ezartzekotan. Nouveau-Brunswick-eko lau (edo bost, ahalean) konterri bilduko luke probintzia horrek, beste bietako parte batzu eran-

tsiz; eta Quebec-eko bidea eramango lukete. Bernako kantoi zaharraren erdibiketa dute gogoan (Jura frantsesa sortzerakoan, maizegi hau ahanzen delarik). Lehenengo pausua Moncton-go frantses Unibertsitatearen sorrera izan zen (1963), handik sei urtetara ikasleen mogimendua mamitu arte, 1971an Acadiar Alderdi abertzalea sortu zen, eta 1977an mamitu zen «11. Probintziaren» eskabidea. Ez da hori oraindik lortu; baina 1980z geroztik bai eskolak, bai berauen administrazioa, *bi kate paralelotan* daude; lurraldetasunari hasera emanez.

Berriro ere Laponce mintzo zaigularik: «*La frontière linguistique fixe, celle qui englobe un territoire unilingue, est probablement le seul moyen efficace de protection à long terme d'une minorité linguistique*», 179.

Mugak eta asimetriak

Elebitasun «orokor» delako horren arauera antolatu diren Estatuetan, ez dago inolako orekarik. «Berdintasun»ean eraikitzen diren Estatuetan, desoreka da nagusi. «*Des droits égaux donnés à des langues inégales, ne sauraient produire des situations égalitaires*», Laponce, 166.

Hizkuntz mugak, hasteko, bakanka dira simetrikoak. Normalean, Aracilen adibide argitsua erabiliz, kaminoetan egon ohi direnen parekoak dira. Marra jarraituaren barnekaldetik marra tartekatua dagoenean, «kanpora» irten daiteke barnekoa, baina kanpoko ezin sar daiteke. *Asimetria dago: irten egin daiteke, baina ez sar.*

Lurraldetasuna benetakoa denean, simetria dago; kanpotik sartzen denak bertako hizkuntzaz hitz egin behar du (Liège-ra don flandretarrak, frantsesez bizi behar du denean, eta frantsesez eskolatu bere haurrak; eta, era berean, Antwerpen-era doan waloniarrek, nederlanderaz bizi behar dua aurrerakoan, seme-alabak nederlanderaz eskolatuz; simetria dago). Eta alderantziz: bertakoak, bertatik joanez gero, ez dauka kanpoan bere hizkuntza inposatzerik.

Asimetria berehala somatzen da: Sobietar Federazioan, adibidez, errusiarren eta ukrainiarren arteko harremanetan *errusiera* erabiltzen da, eta *sekula ez ukrainiera*. (Gauza bera, noski, espainiar Estatuan: Ardanza Felipe Gonzalez-ekin elkartzen denean, *gaztelaniaz* mintzo dira, ez euskaraz; eta gauza bera Pujol denean. Eta berdin gertatzen da ministraritzen mailan, edo beste zein-nahi mailatan).

Gauza bera gertatzen da Estatuaren Konstituzioan: *gaztelania* da Estatuko guztiek *jakin behar* duten hizkuntza (Sobietar Batasunean ez dago lege-behar hori; baina «de facto» beharrezkoa da errusiera). Yugoslabian edo Belgikan hori ez da gertatzen; *lurraldetasuna* benetakoa den heinean, hain zuen.

Asimetria hori dela-ta, Estonia-ara doan errusiarrek ez dauka 'ees-ti'era zertan ikasi beharrik; baina Errusia-ra dona estoniarrak nahi-ta-ez ikasten du errusiera. Gauza bera gure artean: Euskal Herrira datorren es-

painiarrak ez dauka euskara ikasi beharrik, baina Murciaara doan euskaldunak nekez egingo du ezer (maila ofizialean batez ere) gaztelaniaz jabetzen ez bada.

Elebitasunaren kopuruak ere ongi argitzen du asimetria. Zenbat espainiarrek daki euskaraz edo katalanez? Zenbat euskaldunek, edo katalanek, aldiz, gaztelaniez? Sobietar Batasunean, % 3,1 elebidunik baizik ez dago errusiarren artean; alderantziz, ez-errusiarren artean, kopuru hori % 42,6 delarik.

Asimetria nabarmen horietan lege *simetrikoak* aplikatzeak, nekez ekar dezake desoreka eta zapalkuntza besterik. Neutraltasuna, *neutralkeria* bihurtzen da.

Lurraldetasuna, eta muga-motak

Mugak simetrikoak eta hertsiaik ez izatekotan, alferrik, beraz.

Mugak, non?

Zenbait kasutan hizkuntz-mugak *aldakaitzak* dira: Suiza, Belgika. Beste zenbait aldiz, berriz, *aldagarriak*: Suomi.

Egoera aldakorra denean, muga aldakaitz batek ez luke sentidurik. Gure kasoan, beraz, *Suomiko mugak* aztertu beharko ditugu; gure hizkuntzaren prozesoa, bai beherantz bai gorantz, oso dinamikoa eta bizia delako.

Eta, horretara, Suomin bezala, badirudi *lurraldetasunezko* zein *pertsonatasunezko eskualdeak* zein *gizarte eremuak*, *Zentsuaren arauera* tinkatu behar lirатеkeela; eta *aldakorrak* izanik, beraz. Suomin, horretara, *elebidunak* ziren udalerrri batzu, *elebakar* bihurtu dira; eta alderantziz, beti ere suomieraren aldera.

Zentsuaren galderak

Interesgarria da, honi buruz, Soomiko inkesten galderen eboluzioa aztertzea. 1950ko Zentsua osatzeko, galdera hau zen: «zein da ongienik hitz egiten duzun hizkuntza» (elebitasuna haseratik baztertuz). 1960 eta 1970an, berriz, galdera hau zen: «zein da zure hizkuntza nagusia». Eta 1980koan, neurkera korapilotsuagoa bada ere, gutxi gora behera hau izan da galderen funtsa: «zein da zure ama-hizkuntza» suediar asko, pratikan, suomieraz bizi baita gaur, ama-hizkuntza bigarren mailara pasaraziz.

Jakina: suediar gutxiengoak bultzatu ditu aldakuntza horiek (eta ez horiek bakarrik: beren beherakada etengabea freinatzeko. Eta jokabide horietan badago zer kontutan harturik.

Haratago joan dira Laponiarren Zentsua osatzerakoan. Laponiarra izateko, ondoko baldintza hauetako *bat* aski da:

- norbera ama-hizkuntzaz «saamiduna» izatea;
- guraso bat «saamiduna» izatea;
- lau aiton-amonetako bat «saamiduna» izatea.

Zalantzarik gabe, askoz babestuago gelditzen da gutxiengoa irizpide hauen arauera, praktikan «zein da gaur zure hizkuntza nagusia» galdetuz baino. Eta honek ere baluke aplikaziorik Euskal Herrian.

Elebakartasuna (lurraldetasuna) / elebitasuna (pertsonatasuna) Berez-mugan non?

Honetan ere badago saiorik.

Suomin, jakina denez, *aldakorra* izan da irizpidea (nahiz beti simetrikoa): % 12/88, % 10/90, % 8/92, lurraldetasuna gero eta zailago jarritz (berriro ere suediar gutxiengoa gerizatzeko).

Canadan % 10/90 izan zen muga.

Belgikan, 1932ko legetan, % 20/80 (eskola) eta % 30/70 (udal-administrazioan), bi eskala desberdinetan: soluzioa «pertsonalago» eskolan, administrazioan baino.

Guk ere *geure eskala* aztertu behar genuke (aldakorra, nik uste; baina definitua), eta *mapa ofizial* batez hasiz. Eta, beraz, eskualde eta gizarteremuak batera edo bestera antolatuz.

Lurraldetasuna, zein giza-alorretan?

Bi hauetan *gutxienez*: *eskola, udal-administrazioa*.

Gerora, berriz, *plangintza* baten arauera; *unibertsitatea, elkarte pribatuak*.

Bide-seinaleak, gutxienez; baita kale-izendapena eta toponimia: *lurraldetasunaren* arauera: *baiezkoan, elebakarrak; ezezkoan, elebidunak*. (Suomin bezaka, hitz batez).

Zein hizkera erabil?

Egia hanpatuz bada ere, ez da guztiz okerra batzutan esan ohi dena: *sendimenduak* adierazteko, *dialektoa*; *ideiak* azaltzeko, *standarra*, *guk «batua»* esaten duguna. Eta hori kontutan hartu behar genuke *guk* ere.

Zientzi-liburuetan, albistaritza-lanean, ekintza ofizialetan, Unibertsitatean, epailearen aurrean, *batua*.

Lagunen artean, teatrogintzan, sendimendua nagusi den okasioetan, *euskalkia*. Nobelagintzan, adibidez, kondaira bera, *batuaz*; elkarriketak, herri-hizkeraz, eta *euskalkiaz* beraz. Aljeriar intelektual batek egokiro esaten zuenez: «*l'arabe littéral est dur, sec, vidé de l'élément humain*». Euskara Batuari buruz askotan gehiegikeriak esan badira ere, ez al dago funtsean horrelako zerbait?

Ez dakit «Txepetx»ek ene ondoan zer esango duen. Baina ez dut uste oso proposamen desberdinak egingo dituenik «errejistro» horiei buruz. Euskara Batua behar zen, eta behar da. Aurrerago eraman behar da oraindik batasuna, ahozko kodaren alorrean batez ere.

Baina euskalkien aberastasuna eta ñabartasuna baliatuz, geronen *euskal diglosia* antolatu behar dugu (oraingoan Fergusonen adiera eman nahi diot hitz higatu eta arriskugarri horri). Baina hori *erregistroen* mailan, *funtzioak* ongi bereziz; eta beste herri askotan gertatzen dena kontutan hartuz. Gora Euskara Batua, beraz; baina, erregistroen aberasgarri, gora euskalki herrikoiak.

Berariaz erabili dut hor «euskal diglosia» hitz bikotea. Geure endodiglosia hori *euskararen barruan antolatu* behar baitugu, erdara *kanpora aldeko funtzio* hutsentzat utziz. Erregistroak *euskal hizkerak* dira; erdara geure hizketatik (normalean) gaur frantsesa Flandrian bezala, kanpoan utzi *ondoren*. Erdararen funtzioa (edo erdarena, hobe) *kanpo-harremant* datza. *Ez gure arteko mintzabide gisa.*

Herri kolonialetako gertakarien funtsa

Gauza ezaguna denez, herri kolonial askotan, inperialismoaren hizkuntza, askatasun politikoa lortu ondoren ere, erroturik dago beti; bertako nazio-hizkuntzaren etorkizuna berriro, eta beste modu batera, arriskutan jarritz.

Pakistan-en, adibidez, urdu-ak ez du ingelesa osoki baztertu; eta Indian, hindi-ak ere ez. Zergatik?

Oso gauza bitxia gertatu da maghreb-eko hiru Estatuetan. Ez dugu orain eta hemen «tamazirt» (= bereber) hizkuntzari gertatu zaiona aipatuko (Arjelian % 23 dira berebertarrak, eta Marrokoan are % 60 ere; eta ez baleude bezala ageri dira hizkuntz-legerian...). Gure kezka gaur beste hau da: nola uler daiteke oraindik ere frantsesak garrantzi handia izatea Maghreben?

Sentidu batean bederen, lurraldetasuna lortua dute arjeliarrek, eman dezagun; eta Aljeria osoan, gainera. Konstituzioko 3. Artikuluak hau dio: «L'arabe est LA langue nationale et officielle de l'Algérie». Zer dugu begien aurrean? Bigarren Irlanda bat?

Ez dut inolaz ere uste.

Aljeriarren *diglosia* iraunkorra ote da kakoa? (eta orain ere arabiar diglosiaz ari gara: Qoran-go arabiera klasikoa eta gaurko dialektoak arabiera dira biak, eta funtzio desberdinetan erabiltzen ere. Arabiera klasikoaren ordezkari nagusitzen ari den arabiera klasiko berriua, nolabait esateko, arabiera da; eta Qoran-go hizkera zaharkituaren funtzio berak betetzen ditu. Ez bide da hori frantsesaren iraupenaren kakoa.

Irratian, eman dezagun, hiru kate daude Aljerian: bata, arabieraz; bigarrena, berbereraz; hirugarrena, frantsesez. Eskolatik elebidun irteten dira haur guztiak, frantsesa 3. urtetik beretik erabiltzen baita; baita ikastresna gisa ere alor askotan. Telebistan, bi herenak (gehiena, beraz) frantsesez. FLN-ko aldizkari ofiziala, «El Moudjahid», ugariago saltzen da gaur frantsesez, arabieraz baino... Nola hori?

Seinale batzuk, halere, ez bide dute zalantzarik uzten. Orain dela 8 urte, berriro argitara zuen gobernuak Aljeriako biziera *guztia* (Unibertsi-tatea eta guzti) *arabiaritzeko* delibero irmoa. Edo-ta, agindu ofizialez, frantsesezko bide-seinale guztiak gudronaturik agertu ziren.

Hemen ageri bide da garbi Kloss-en «status» eta «corpus» delakoen normalizazioen artean dagoen *lotura*. Arrazoi askorengatik, arabieraren «corpus»a ez zegoen prest mundu modernoan barrena sartzeko. Hiztegia-ren arazoa zegoen. Baina arabiera hizkuntza semitikoa izanik, oso proze-so zaila izan da hizkuntzaren *modernizazioa*. Idazkera bera barne (arabie-raz bokaleak, hiru bakarrik, ez baitira askotan traskribatzen).

«Corpus»aren prestaerak, beraz, bere premia eta garrantzi ezin han-diagoa erakutsi du Maghrebeko hizkuntz-normalizazioan.

Bestetik ere, garbi ageri da frantses inperialismoak 150 urtetan lortu duena; 1962an Aljeriar Parlamentua osatu zenean, FLNko ordezkari asko (gehienak omen) ez ziren gauza arabieraz hitz egiteko!...

Batasunaren arazoa ere hiru leku desberdinetatik gidatu da, hiru Aka-demia desberdinetatik: Siria, 1919z geroztik; Egipto, 1932; eta Iraq, 1947z geroztik. Arabiar Liga saiatu da behin eta berriz irizpide bakar bat lor-tzen, baina ez beti espero zuen arrakastaz...

Bi borrokak, edo bi normalizazioak (nahiago baduzue) *bateratsu bul-tzatu* beharra ageri da. «Corpus»aren mailan, alegia, batetik; eta «sta-tus»aren mailan, bestetik. *Biak batera*.

Datu hauen argitan, agian, garbikiago agertuko zaigu geure eginkizu-na.

Asmo horretan prestatu ditut, behintzat, lerro hauek.

Txillardegi

Eibar, 1989ko urtarrilaren 2an
«HIZKUNTZA-HEZKUNTZA» Egunak

J.L. Alvarez Enparantza «Txillardegí»